

УДК 811.161.3'0'373.45

ГЕРМАНИЗМЫ В СТАРОБЕЛОРУССКОМ ЯЗЫКЕ НА ФОНЕ СТАРОПОЛЬСКОГО ЯЗЫКА И ИХ ОТРАЖЕНИЕ В СТАРОУКРАИНСКОМ И СТАРОРУССКОМ ЯЗЫКАХ

Н. Г. ПРИГОДИЧ¹⁾

¹⁾Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь

Исследуются исконные германизмы, которые заимствовались старобелорусским языком на протяжении XIV–XVIII вв. как непосредственно из германских языков, так и через старопольский язык, приводятся параллели соответствующих единиц в староукраинском и старорусском языках. Исходя из предварительных результатов международного проекта «Мигрирующие слова: пути немецких заимствований из польского в восточнославянские языки» (руководитель – профессор Ольденбургского университета имени Карла фон Осецкого Герд Хентшель), определяются количественные и временные параметры заимствования таких слов, их распространение в памятниках старобелорусской письменности на материале картотеки и непосредственно 37 выпусков издания «Гістарычны слоўнік беларускай мовы». Обращается внимание на возможность заимствования германизмов старорусским языком через посредничество старобелорусского языка, указывается на необходимость дальнейшего исследования места и роли германизмов в лексическом составе современного белорусского литературного языка в связи с подготовкой многотомного издания нового толкового словаря.

Ключевые слова: старобелорусский язык; межъязыковые контакты; германизмы; прямое заимствование; старопольский язык; староукраинский язык; старорусский язык; иноязычные заимствования в современном белорусском литературном языке.

ГЕРМАНІЗМЫ Ў СТАРАБЕЛАРУСКАЙ МОВЕ НА ФОНЕ СТАРАПОЛЬСКОЙ МОВЫ І ІХ АДЛЮСТРАВАННЕ Ў СТАРАЎКРАІНСКАЙ І СТАРАРУСКАЙ МОВАХ

М. Р. ПРЫГОДЗІЧ^{1*}

^{1*}Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь

Даследуюцца спрадвечныя германізмы, якія запазычваліся старабеларускай мовай на працягу XIV–XVIII стст. як непасрэдна з германскіх моў, так і праз старапольскую мову, прыводзяцца паралелі адпаведных адзінак у стараўкраінскай і старарускай мовах. Выходзячы з папярэдніх вынікаў міжнароднага праекта «Мігрыруючыя словы: шляхі нямецкіх запазычанняў з польскай ва ўсходнеславянскія мовы» (кіраўнік – прафесар Альдэнбургскага ўніверсітэта імя Карла фон Асецкага Герд Генцэль), вызначаюцца колькасныя і часавыя параметры такіх слоў, іх распаўсюджанне ў помніках старабеларускага пісьменства на матэрыяле картатэкі і непасрэдна 37 выпускаў выдання «Гістарычны слоўнік беларускай мовы». Звяртаецца ўвага на магчымасць запазычвання германізмаў ста-

Образец цитирования:

Прыгодзіч МР. Германізмы ў старабеларускай мове на фоне старапольскай мовы і іх адлюстраванне ў стараўкраінскай і старарускай мовах. *Часопіс Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Філалогія.* 2022;1:30–39.

For citation:

Pryhodzich MR. Germanisms in the Old-Belarusian language against the background of the Old-Polish language and their reflection in the Old-Ukrainian and Old-Russian languages. *Journal of the Belarusian State University. Philology.* 2022;1:30–39. Belarusian.

Автор:

Николай Григорьевич Пригодич – доктор филологических наук, профессор; заведующий кафедрой белорусского языкознания филологического факультета.

Author:

Mikalai R. Pryhodzich, doctor of science (philology), full professor; head of the department of Belarusian linguistics, faculty of philology.
mik197@tut.by

раускай мовай праз пасярэдніцтва старабеларускай мовы, указваецца на неабходнасць далейшага даследавання месца і ролі германізмаў у лексічным складзе сучаснай беларускай літаратурнай мовы ў сувязі з падрыхтоўкай шматтомнага выдання новага тлумачальнага слоўніка.

Ключавыя словы: старабеларуская мова; міжмоўныя кантакты; германізмы; прамое запазычванне; старапольская мова; стараўкраінская мова; стараруская мова; іншамоўныя запазычванні ў сучаснай беларускай літаратурнай мове.

GERMANISMS IN THE OLD-BELARUSIAN LANGUAGE AGAINST THE BACKGROUND OF THE OLD-POLISH LANGUAGE AND THEIR REFLECTION IN THE OLD-UKRAINIAN AND OLD-RUSSIAN LANGUAGES

M. R. PRYHODZICH^a

^aBelarusian State University, 4 Niezaliežnasci Avenue, Minsk 220030, Belarus

The article examines the original Germanisms borrowed by the Old-Belarusian language during the 14th–18th centuries both directly from the Germanic languages and through the Old-Polish language, the parallels of the corresponding units in the Old-Ukrainian and Old-Russian languages are analysed. Based on the preliminary results of the international project called «Migrating words: ways of German borrowings from Polish to East Slavic languages» (project leader is Professor of the Carl von Ossietzky University of Oldenburg Gerd Hentschel), quantitative and temporal parameters of borrowing such words, their distribution in the monuments of Old-Belarusian writing on the material of the card index and directly 37 issues of «Historical dictionary of Belarusian language» are determined. Attention is drawn to the possibility of borrowing Germanisms by the Old-Russian language through the mediation of the Old-Belarusian language, the need for further research of the place and role of Germanisms in the lexical composition of the modern Belarusian literary language in connection with the preparation of a multi-volume edition of a new explanatory dictionary is indicated.

Keywords: Old-Belarusian language; interlanguage contacts; Germanisms; direct borrowing; Old-Polish language; Old-Ukrainian language; Old-Russian language; foreign borrowings in the modern Belarusian literary language.

Уводзіны

Працэс запазычвання іншамоўных слоў на працягу ўсёй гісторыі развіцця беларускай мовы адбываўся па-рознаму і непасрэдна залежаў ад сукупнасці многіх фактараў сацыяльна-эканамічнага і культурнага характару. Часта тая ці іншая назва запазычвалася разам з рэаліяй або паняццем, якое яна намінавала, іншым разам – у выніку дзеяння тэндэнцыі да лаканічнасці і моўнай эканоміі, калі запазычанае слова адносілася да безэквівалентнай лексікі, а ў мове-рэцэптарах не было аднаслоўнай назвы рэаліі і яе значэнне перадавалася апісальна. Па-рознаму засвойваліся іншамоўныя словы ў жывой народнай гаворцы і літаратурна-кніжным пісьменстве, колькасца нераўнамерна яны прадстаўлены ў лексікаграфічных крыніцах розных эпох, у сферы спецыяльнай тэрміналогіі і інш. Шмат якія з запазычанняў на пэўных этапах моўнай гісторыі выходзілі з ужытку, выцясняліся ўласнамоўнымі лексічна-граматычнымі адпаведнікамі-неалагізмамі, асобныя з сучасных запазычанняў паўторна вярталіся ў беларускую мову з рускай. Некаторыя запазычванні, асабліва ў першыя два дзесяцігоддзі XX ст., свядома ўводзіліся навукоўцамі і літаратарамі ў беларускую мову. Яны выконвалі раней і выконваюць цяпер у ёй не толькі чыста намінацыйную функцыю, але і з’яўляюцца важным лексіка-стылістычным сродкам [1, с. 13]. Па падліках А. М. Булыкі, толькі ў старабеларускай мове зафіксавана каля 4000 самастойных лексічных адзінак іншамоўнага паходжання. Калі ж сюды дадавіць каля 6000 дэрыватаў, то «агульны лік слоў, звязаных сваім паходжаннем з іншамоўным каранясловам, склаў на завяршальным этапе функцыянавання старабеларускай літаратурна-пісьмовай мовы каля 10 000 лексічных адзінак» [2, с. 31].

Навуковае лінгвістычнае асэнсаванне іншамоўных слоў у беларускай мове пачалося толькі ў другой палове XIX ст., і звязана яно з іменем акадэміка Я. Ф. Карскага. Менавіта ў манаграфіі «Беларусь» (1903) ён прывёў значны спіс слоў, што прыйшлі ў беларускую мову з іншых моў пераважна дзякуючы польскаму пасярэдніцтву. У главе V «Белорусы вместе с литовцами под властью Польши. Наплыв разных иностранных слов в белорусское наречие» ён пісаў наступнае: «Немецкие слова отчасти могли быть позаимствованы и самостоятельно у немцев, тогда как белорусы иногда соприкасались с ними непосредственно; кой-какие слова могли зайти от немцев к белорусам и через посредство евреев, о чем речь после...» [3, с. 6].

Пры гэтым Я. Ф. Карскі вылучыў і «слова иностранные, зашедшие в белорусское наречие при посредстве польского языка:

- ба́ киръ: набакиръ набекрень, пол. **nabakier** из н.-нем. **bakker** (Карлов., 25).
балея большая лохань для мытья белья, пол. **baleja, balja** из н.-нем. **Balje**.
ба́лька – ба́лька балка, пол. **belka** из нем. **Balken**.
«...» ба́хонъ каравай хлеба, пол. **bochen** из нем. **Bache**.
бра́га гуща, остающаяся после выварки водки, известный напиток, пол. **braha** из нем. **Brühe** (Мацен., С. SL., 20).
браковáць, пол. **brakować** от **brac** из нем. **Brack**.
бры́жи кружева, известным образом сшитые, пол. **bryży** из нем. **Brise, Preis, Preise** (Карлов., 69).
брушты́нь и буршты́нья нтарь, пол. **bursztyn** из нем. **Bernstein**.
бры́ка, бры́чка, пол. **bryka, bryczka**, быть может, из народного нем. **Barutsche, Birutsche**, которое в свою очередь из ср.-лат. **Birota** (Карлов., 69).
брукъ камен. мостовая, пол. **bruk** из нем. **Brucke**.
бу́лка белый хлеб, пол. **bulka** из нем. **Beule** (ср. Карлович, 75).
ва́га вес, пол. **waga** из ст. в.-нем. **Wāga**.
ва́рта караул, пол. **warta** из нем. **Warte**.
ва́рты стоящий, пол. **wart** из нем. **Wart**.
во́рчикъ, пол. **orczyk** из нем. **Ortscheit** (Миклошич (Denkschr., XXXVIII, 7) допускает возможность и восточного происхождения: **orče k, urče k, určik**.
га́къ крюк, пол. **hak** из нем. **Hacken**.
га́лы ягодицы, пол. **galy** из нем. **Galle**.
га́ндэль торговля, мена, пол. **handel** из нем. **Handel**.
гвалть крик, пол. **gwalt** из нем. **Gewalt**, при посредстве евр. **giwalt**.
ге́бэль пол. **hebel** из нем. **Hobel**.
герць, ге́рчикъ знаток, плут, прогерцьваць, проматывать, польское старое **here, harc**, из нем. **her zu**. Slownik, II, 16.
гра́барь землекоп, пол. **grabarz** из нем. **Gräber**.
грунтъ почва, пол. **grunt** из нем. **Grund**.
дахъ крыша (не соломенная), пол. **dach** из нем. **Dach**.
дежа́ (дзежа́), пол. **dzieża**. Карлович (144) ставит в связь с народ. нем. **Döse**, а также Dose. Такого же взгляда и Брюкнер (149). С. i jeż., 68.
дра́бы кости, пол. **drab**, нем. **Treppe**, прежн. **Trappe**.
дротъ проволока, пол. **drut** из **drot**, нем. **Dragt**.
друкъ, друка́рь, друка́рня печатня, набойная и т. д., пол. **druk, drukarz, drukarnia** – все из нем. **Druck**.
дзя́коваць благодарить, переделка пол. **dziękować**; поляки, по Брюкнеру (С. i jeż., 45), образовали свое слово под влиянием нем. **danken** и чешск. **Děkowati**» [3, с. 6–7].

Варта адзначыць, што першыя лексікаграфічныя фіксацыі запазычаных слоў у беларусаў і ўкраінцаў адносяцца да канца XVI ст., калі ў Вільні ў 1596 г. быў надрукаваны слоўнік Лаўрэнція Зізанія «Лексис сиречь реченія вькратце събранны и из словенскаго языка на простый рускій діялектъ истолкованы Л. З.». У рээстравай частцы слоўніка пададзена 1061 слова, у тлумачальнай – больш за 2000. Гэты слоўнік пазней цалкам увайшоў у выданне Памвы Бярынды «Лексикон славеноросский» (1653).

Некаторыя запазычаныя словы зафіксаваны ў першым навуковым даследаванні аб беларускай мове – артыкуле Канстанціна Калайдовіча «О белорусском наречии»¹, у канцы якога аўтар падаў «Краткий словарь белорусского наречия» з 67 слоў. Сярод іх знаходзім наступныя лексемы: *гвалт* – насиліе (з ням. *gewalt*), *ковалок* – кусок (з пол. *kawalek*), *лхтар* – подсвечник (з ням. *Licht* ‘свеча’), *мур* – каменное строение (з лат. *murus*, з ням. *mauer*, у пол. *mur*).

Значная колькасць іншамоўнай лексікі прадстаўлена ў выданні І. І. Насовіча «Словарь белорусского наречия» (1870) і іншых (нешматлікіх) слоўніках XIX ст.

Аднак сапраўднае **філалагічнае даследаванне** іншамоўных запазычанняў у беларускай мове пачалося ў першым выпуску манаграфіі Я. Ф. Карскага «Беларусы». Можна адзначыць таксама, што ў 1920–30-я гг. з’явіліся невялікія артыкулы і нататкі аб этымалогіі беларускіх слоў, рабіліся спробы ахарактарызаваць асобныя групы запазычанняў з іншых моў. Сістэмна гэта работа стала весціся

¹Калайдовіч К. О белорусском наречии // Тр. о-ва любителей рос. словесности при Имп. Моск. ун-те. 1822. Ч. 1. С. 67–80.

толькі ў канцы 1950-х – пачатку 1960-х гг. у сувязі з планами падрыхтоўкі гістарычнага слоўніка беларускай мовы, выданне якога завяршылася ў 2017 г. Фактычна першапраходцам у вывучэнні іншамоўнай лексікі ў гэты перыяд стаў прафесар А. І. Жураўскі, назіранні якога над рознымі групамі лексічных запазычанняў былі абагулены ў раздзеле «Запазычаная лексіка ў старабеларускай мове» калектыўнай манаграфіі «Гістарычная лексікалогія беларускай мовы» [4]. У другой палове XX ст. да актыўнага вывучэння запазычанняў далучыўся А. М. Булыка [гл., напрыклад, 5].

Што тычыцца вывучэння непасрэдна германізмаў, то яно адбывалася ў сувязі з даследаваннем запазычанняў у цэлым. Колькасныя падлікі лінгвістаў, напрыклад, засведчылі, што ў мове старабеларускага пісьменства **германізмы** займалі *трэцюю пазіцыю*, саступаючы **паланізмам** і **лацінізмам**. Выразна акрэсліліся і два шляхі пранікнення гэтай лексікі: у выніку прамых кантактаў носьбітаў беларускай мовы з нямецкім і часткова яўрэйскім насельніцтвам і праз пасрэдніцтва польскай мовы.

На працягу апошняй трэці XX – пачатку XXI ст. у навуковым друку з’явілася значная колькасць работ, прысвечаных германізмам. Былі абаронены кандыдацкія дысертацыі, апублікаваны цыклы артыкулаў па гісторыі германізмаў як у старабеларускай мове, так і ў мове мастацкіх твораў сучасных аўтараў, прааналізаваны германізмы ў фальклорна-дыялектных запісах XIX – першай паловы XX ст.

Адзначым таксама, што пытанні запазычвання германізмаў ва ўсходнеславянскіх мовах былі прадметам абмеркавання на тэматычным блоку «Мігрыруючыя словы: германізмы ва ўсходнеславянскіх мовах, якія маюць адпаведнікі ў польскай мове» (мадэратар – прафесар Герд Генчэль) Міжнароднага кангрэса славістаў [6]. Гісторыі даследавання германізмаў у беларускай мове прысвечана таксама манаграфічна-бібліяграфічнае выданне «Германізмы ў беларускай мове» [7].

Вынікі і іх абмеркаванне

Словы германскага паходжання сталі пранікаць у беларускую мову параўнальна рана. Маючы фактычна цэнтральнаеўрапейскае геаграфічнае становішча, «займаючы самы крайні заходні абшар усходнеславянскай тэрыторыі, беларусы, натуральна, у першую чаргу ўспрымалі лексічныя запазычання, якія ішлі з захаду» [4, с. 84]. Адным з самых ранніх дакладна датаваных помнікаў старабеларускага пісьменства, у якім была зафіксавана пэўная колькасць слоў іншамоўнага паходжання, у тым ліку германізмаў, з’яўляецца так званая Дагаворная грамата смаленскага князя Мсціслава Давыдавіча з Рыгай і Гоцкім берагам 1229 г. (далей – Грамата 1229 г.). Яна адносіцца да ліку дзяржаўных юрыдычна-гандлёвых дакументаў і ўтрымлівае дагавор паміж смаленскімі, віцебскімі, полацкімі і «лацінскімі» (нямецкімі) купцамі з Рыгі і Гоцкага берага (Готланда). Да нашага часу дайшлі дзве рэдакцыі граматы – рыжская і готландская, кожная ў трох спісах, складзеных на Гоцкім беразе і ў Смаленску. У грамаце, напісанай на мясцовай гаворцы (свабоднай ад уплыву царкоўнаславянскай мовы), прадстаўлены многія важнейшыя фанетычныя, марфалагічныя, сінтаксічныя і лексічныя рысы «будучай беларускай мовы» [8].

У гэтых граматах даследчыкі адзначаюць запазычаныя словы нямецкага (*мыто* ‘пошліна’, *фоготъ* ‘суддзя’), скандынаўскага (*тиоунъ* ‘службовая асоба пры князях, баярах, епіскапах’) і цюркскага (*ногата* ‘грашовая адзінка, роўная адной дваццатай грыўні’) паходжання.

Што тычыцца слоў *мыто* (...з гочкога берага до смольнеска без мыта), *тиоунъ* (аже тиоунъ оуслышитъ) і *ногата* (*ногата смольнеская*) [9, с. 34–36], то іх паходжанне не выклікае сумненняў. Сапраўды, лексема *мыто* ўзыходзіць да старажытнаверхнянямецкага *Mūta* ‘пошліна за правоз тавараў праз мяжу’, *тиоунъ* – да старажытнаісландскага ‘слуга’, *ногата* – гэта запазычанне з цюркскіх моў, дзе яно абазначала адпаведную грашовую адзінку.

Складаней атрымліваецца з лексмай *фоготъ*, у навуковай літаратуры яе паходжанне безапеляцыйна звязваецца з нямецкай мовай (у слоўніку да першага тома выдання «Хрэстаматыя па гісторыі беларускай мовы» яно этымалагізуецца нямецкім *Vogt* ‘суддзя’. Картагэка ж гістарычнага слоўніка беларускай мовы гэту лексему не фіксуе, паколькі Грамата 1229 г. у лік першакрыніц не трапіла. У слоўніках нямецкай мовы слова мае стылістычную памету «гіст.» і падаецца ў значэнні ‘намеснік, кіраўнік, фогт’. Такім чынам, у гэтых Граматы 1229 г. адлюстравалася, на нашу думку, форма *фоготъ* як унармаваны графіка-фанетычны варыянт – рыса тагачаснай беларускай мовы.

Сведчаннем фанетыка-арфаграфічнай адаптацыі германізма *Bischof* (ад грэч. *episkopos*) можна лічыць і форму *пискоупъ* (*пискоупъ ризкии*), якая ў далейшым у помніках старабеларускага пісьменства будзе дамінаваць на фоне *быскопъ*, *быскупъ* [10, с. 8–10].

Акрамя адзначаных вышэй запазычанняў, у гэтых Граматы 1229 г. адлюстравалася яшчэ адно слова іншамоўнага паходжання – *товаръ* (*възьмъть латиньскыи товаръ; а что погынетъ от того товара...*). Даўняе агульнаславянскае запазычанне з цюркскіх моў (параўн.: тур. *tavar* ‘свойская рагатая жывёла, скаціна’, тое ж у татарскай і туркменскай мовах) першапачаткова мела значэнне ‘скаціна’, пазней –

‘маёмасць, дабро’ > ‘уласнасць’ > ‘усялякі тавар’. У тэксе Граматы 1229 г. гэта слова мае абагуленае значэнне ‘прадукт працы, выраблены для абмену, продажу’ [1, с. 14].

І калі ў ранніх помніках беларускага пісьменства германізмы сустракаюцца нячаста, то ў беларускай літаратурна-пісьмовай мове XIV–XVIII стст. адбываецца актыўнае запазычванне слоў германскага паходжання.

Разгледзім **германізмы ў старапольскай і старабеларускай мовах**. Узаемадзеянне старабеларускай і старапольскай моў назіраецца на працягу ўсёй гісторыі станаўлення і развіцця беларускага пісьменства старажытнага перыяду. Асабліва інтэнсіўнымі гэтыя кантакты былі ў XVI–XVII стст., калі ў Вялікім Княстве Літоўскім (пазней Рэчы Паспалітай) фактычна на роўных у розных сферах жыццядзейнасці выкарыстоўваліся абедзве мовы. І толькі ў выніку пастановы Варшаўскага сойма 1696 г. адзінай дзяржаўнай мовай стала польская.

Што тычыцца германскіх моў, то самае ранняе ўзаемадзеянне з імі ў старабеларускім пісьменстве назіраецца ў 1229 г., калі быў заключаны дагавор Смаленска з Рыгай і Гоцкім берагам. Пранікненне германізмаў на першапачатковым этапе дыктавалася як выключна юрыдычнымі акалічнасцямі (неабходнасцю семантычнай трактоўкі асобных тэрмінаў і паняццяў), так і паступовым засваеннем беларусамі новых прадметаў і прылад працы, раней не вядомых мясцоваму насельніцтву. Значная роля ў працэсе засваення германскай лексікі ў беларускай мове належыць старапольскай мове.

Фактычным матэрыялам для прыведзеных ніжэй звестак (табл. 1, 2) паслужылі створаныя ў выніку працы над згаданым міжнародным праектам спецыяльныя слоўнікі-картатэкі германізмаў у старабеларускай, стараўкраінскай і старарускай мовах. Зразумела, што прыведзены матэрыял пакуль не можа прэтэндаваць на ўсебаковую рэпрэзентатывнасць, яго можна лічыць гіпатэтычным вынікам папярэдняга аналізу гісторыі ранніх германізмаў у аналізаваных мовах.

Табліца 1

Раннія германізмы ў старабеларускай мове на фоне старапольскай мовы і іх часовае адлюстраванне ў стараўкраінскай і старарускай мовах

Table 1

Early Germanisms in the Old-Belarusian language against the background of the Old-Polish language and their time reflection in the Old-Ukrainian and Old-Russian languages

№ п/п	Лексічная адзінка і яе значэнне ў старабеларускай мове	Старапольская мова	Стараўкраінская мова		Стараруская мова	
			XIV–XV стст.	XVI–XVII стст.	XI–XVII стст.	XVIII ст.
1	Бунць (1538): 1) бунт, мяцеж (1566); 2) гурт, натоўп (1538); 3) пучок, кіпа, стос (1625)	1746	–	1635	1648	1700
2	Вартовати (1541): 1) злоўжываць (1541); 2) вартаваць (1608); 3) пільнавацца чаго-небудзь (пачатак XVI ст.); 4) чакаць з’яўлення чаго-небудзь (1598)	1572	–	1616	–	–
3	Вахмістрь (1682): 1) ахоўнік, вахмістр	1764	–	–	1598	1703
4	Галгарь (1631): 1) вадасховішча	1631	–	–	–	–
5	Гуртомь (1588): 1) оптам (1640); 2) гуртам, натоўпам (1588); 3) сумесна, разам (1696)	1773	–	1567	–	Гурт (1763)
6	Декарь (1563): значэнне няяснае	1650	–	–	–	–

Працяг табл. 1
Continuation table 1

№ п/п	Лексічная адзінка і яе значэнне ў старабеларускай мове	Старапольская мова	Стараўкраінская мова		Стараруская мова	
			XIV–XV стст.	XVI–XVII стст.	XI–XVII стст.	XVIII ст.
7	Дуналь (1685): 1) вялікі (тоўсты) цвік з вушкам Дынель (1689): 1) кручок на канцы дышля	1757 –	–	–	–	–
8	Жакгель (1480 г. – канец XV ст.): 1) парус, ветразь	1532	–	1575	–	–
9	Инкгеръ (1620 г. – пачатак XVII ст.): 1) малодшы сын сярэдняковага памешчыка	1874	–	–	Юнкоръ (1722) Юнкеръ (1734)	Юнкеръ (1720)
10	Камердинеръ (1713): 1) камердынер	1810	–	–	–	1707
11	Кипа (1445): 1) мера тавараў, кіпа	1784	–	1550	1489	1697
12	Кипка (1686): 1) невялікія жалезныя начоўкі	1953	–	–	–	–
13	Клепачъ (1516): 1) Чаканшчык манеты; 2) Мясовая манета (1685)	1861	–	–	–	–
14	Кресь I (1511*): 1) лінія, мяжа, граніца (пачатак XVII ст.); 2) канец, заканчэнне (сярэзіна XVII ст.); 3) <i>перан.</i> канец жыцця (1588); 4) <i>перан.</i> мэта, канечны пункт шляху (пачатак XVII ст.); 5) <i>перан.</i> кульмінацыйны пункт (1615); 6) вызначаны тэрмін (1590); 7) <i>перан.</i> лінія абароны (сярэзіна XVII ст.); 8) шрам, рубец (1699)	1792	–	Криса (1613)	Креска (1550)	–
15	Норский (1509): 1) галандскае сукно (г. Наардэн)	1723	–	–	Норский (1588)	–
16	Обшлягъ (1566) Абшлягъ (1602): 1) абшлаг	1791	–	–	Обшлагъ (1711)	Опшлаг (1703)
17	Ратманъ (1387–1389): 1) член Рыжскага магістрата ў XII–XV стст.	1848	–	–	Ратман (1284)	1798
18	Ратуша (1445, 1385*): Ратушь (1486)	1462	Ратушный (1496)	Ратушь (1559)	Ратушь (1648)	Ратуша (1699)
19	Риса (пачатак XVI ст. – 1520 г.): 1) рыса, лінія	1737	–	–	–	–
20	Слесакъ (1686): 1) ружэйны затвор (адзін прыклад)	1841	–	–	–	–
21	Стага (1686) Штага (1699): 1) штаг	1861 –	–	–	–	–

Працяг табл. 1
Continuation table 1

№ п/п	Лексічная адзінка і яе значэнне ў старабеларускай мове	Старапольская мова	Стараўкраінская мова		Стараруская мова	
			XIV–XV стст.	XVI–XVII стст.	XI–XVII стст.	XVIII ст.
22	Сталвага (1692) (адзін прыклад): 1) стальвага	1778	–	–	–	–
23	Сталь (пачатак XVI ст. – 1520 г.): 1) сталь	1579	–	1565	1625	1697
24	Сталюга (1686): 1) сталюга	1857	–	–	–	–
25	Стынка (1697): 1) сняток (рыба)	1810	–	–	Снетки (1574)	–
26	Стюрман (1440, 1385*) Стырмань (1627) Стырникь (1582): 1) стырnavы (кормчий)	1555	–	–	Стюрман (1566)	Стирман (1696)
27	Фертмаршалокь (1710): 1) военачальнік аграда нямецкіх наёмнікаў	1803	–	–	Фелтмаршаль** (1620)	Фельдмаршелк (1700)
28	Фора (1589): 1) плата фурману за перавозку грузаў	1868	–	–	–	–
29	Фризь I (канец XV ст. – 1480 г.*) Фрызь (1580): 1) прадстаўнік германскага племені Фризь II (канец XVI – пачатак XVII ст.) Тризь (1489) Фрезь (1580): 1) конь-цяжкавоз, ламавік	Не зафіксавана 1564	–	–	–	–
30	Цаля (1526) (адзін прыклад): 1) цаля	1685	–	Цаль (1594)	Цоль (1709) Цоль (1725)	–
31	Цына (1498) Цынь (1511) Цина (1510) Цинь (1539) Цень (1545): 1) цынк, вырабы з цынку	1776	–	–	–	Цина (1718) Цинк (1738)
32	Шалеванье (1681) (адзін прыклад): 1) шалеванне	1847	–	–	–	–
33	Скалва (1330*) Шаля (1653)	Szala (1490)	–	Шаля (1606)	Скалва (1263)	Шалка (1711)
34	Шанокь (1571) Шанка (1713, 1692*): 1) старажытная мера сыпкіх рэчываў	1657	–	–	–	–
35	Шахта (1517): 1) шахта	1764	–	–	Шахта (1645)	–
36	Шпілька (1598): 1) шпілька, іголка, калючка	Szpil (1700)	–	Шпиль (1649)	–	–
37	Шрубцнокь (1577): 1) ціскі з вінтавым заціскам	1863	–	–	–	–

Заканчэнне табл. 1
Ending table 1

№ п/п	Лексічная адзінка і яе значэнне ў старабеларускай мове	Старапольская мова	Стараўкраінская мова		Стараруская мова	
			XIV–XV стст.	XVI–XVII стст.	XI–XVII стст.	XVIII ст.
38	Шрубштакъ (1616): 1) ціскі	1690	–	–	–	–
39	Штурмгабъ (1567): 1) штурмавы шлем з грэбнем і заслонай для вачэй	1841	–	–	–	–
40	Штурмъ I (1567): 1) шторм	–	–	1565	1609	1696
	Штурмъ II (1627): 1) штурм	Sztorm (1934)	–	–	–	–

*Гіпатэтычны год фіксацыі слова. **Форма слова дрэнна расчытаецца ў крыніцы.

Табліца 2

Прыклады германізмаў, што фіксуюцца толькі ў старабеларускай і старапольскай мовах

Table 2

Germanisms recorded only in the Old-Belarusian and Old-Polish languages

№ п/п	Лексічная адзінка	Час першай фіксацыі ў беларускай мове	Час першай фіксацыі ў польскай мове
1	Декаръ	1563	1650
2	Дуналь (дынель)	1685 1689	1757 –
3	Кипка	1686	1953
4	Клепачъ	1516	1861
5	Риса	1520	1737
6	Слесакъ	1686	1841
7	Стага (штага)	1686 1699	1861 –
8	Сталвага	1692	1778
9	Сталюга	1686	1857
10	Фора	1589	1868
11	Фризь I	1480	*
	Фризь II	1580	1564
	Фризь	1489	–
	Фрезъ	1580	–
12	Шанокъ	1571	1657
13	Шрубцнокъ	1577	1863
14	Шрубштакъ	1616	1690
15	Штурмгабъ	1567	1841
16	Штурмъ (шторм)	1627	1934
	Штурмъ (штурм)	1567	Магчыма ёсць ва ўкраінскай і рускай мовах

*Час фіксацыі слова невядомы.

Заклучэнне

Сярод 416 германізмаў у помніках старабеларускага пісьменства XIV–XVII стст. 40 адзінак зафіксаваны на 50 і больш гадоў раней, чым яны з’явіліся ў старапольскай мове. Такія словы можна разглядаць як непасрэдныя запазычаныя з нямецкай мовы.

Адначасова ў старапольскай і старабеларускай мовах зафіксаваны 93 лексічныя адзінкі (табл. 3).

Табліца 3

Адначасовая фіксацыя германізмаў у старабеларускай і старапольскай мовах

Table 3

Simultaneous fixation of Germanisms in Old-Belarusian and Old-Polish languages

Час фіксацыі слова	Колькасць слоў
XIV – мяжа XIV–XV стст.	5
XV – мяжа XV–XVI стст.	16
XVI – мяжа XVI–XVII стст.	53
XVII – пачатак XVIII ст.	19

Запозычаны старапольскай мовай раней, чым яны з’явіліся ў помніках старабеларускага пісьменства, 283 моўныя адзінкі. Гэта можа сведчыць аб польскім пасрэдніцтве.

Што тычыцца сучаснай беларускай мовы, то, паводле «Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы», у шасці кнігах налічваецца каля 500 германізмаў з адпаведнікамі ў польскай мове, а гэта амаль 73 % ад іх агульнай колькасці. З улікам наяўнасці больш за 400 германізмаў у «Гістарычным слоўніку беларускай мовы» можна меркаваць, што іх колькасць у старабеларускай мове павінна быць як мінімум у два разы большай (800 ці нават 1000 адзінак) [11, с. 173]. Іншая справа, што далёка не ўсе яны па розных прычынах трапілі ў картатэку «Гістарычнага слоўніка беларускай мовы», паколькі пры яе стварэнні ў 1960-я гг. многія словы адсутнічалі ў помніках, даступных аўтарам на момант падрыхтоўкі картатэкі.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Прыгодзіч АА. Нямецкая мова як крыніца лексічных запозычанняў. *Человек в социокультурном измерении*. 2020;1:12–18.
2. Булыка АМ. Лексіка іншамоўнага паходжання як крыніца гістарычнага слоўніка беларускай мовы. *Мовознавство*. 2015;2:30–36.
3. Карский Е. Белорусы. Введение в изучение языка и народной словесности (вытрымкі). У: Прыгодзіч МР, рэдактар. *Германізмы ў беларускай мове*. Мінск: БДУ; 2015. с. 6–17.
4. Баханькоў АЯ, Жураўскі АІ, Суднік МР, рэдактары. *Гістарычная лексікалогія беларускай мовы*. Мінск: Навука і тэхніка; 1970. 339 с.
5. Булыка А. Германізмы ў старабеларускай мове. *Весці Акадэміі навук Беларускай ССР. Серыя грамадскіх навук*. 1974;2:76–85.
6. Генчель Г. Мигрирующие слова: германизмы в восточнославянских языках, имеющие соответствия в польском языке. В: Соколович Д, Милошевич С, уредніцы. *Международни конгрес слависта: тезе и резимеи; 20–27 август 2018 г.; Београд, Србија. Том 1. Лезик*. Београд: Чигоја штампа; 2018. с. 289–293.
7. Прыгодзіч МР, рэдактар. *Германізмы ў беларускай мове*. Мінск: БДУ; 2015. 303 с.
8. Анічэнка УВ. Дагаворная грамата смаленскага князя Мсціслава Давыдавіча з Рыгай і Гоцкім берагам 1229 г. У: Міхневіч АЯ, рэдактар. *Беларуская мова. Энцыклапедыя*. Мінск: Беларуская энцыклапедыя імя Петруся Броўкі; 1994. с. 173.
9. Анічэнка УВ, Вярхоў ПВ, Жураўскі АІ, Рамановіч ЯМ, складальнікі. *Хрэстаматыя па гісторыі беларускай мовы. Частка 1*. Мінск: Выдавецтва АН БССР; 1961. 539 с.
10. Жураўскі АІ, рэдактар. *Гістарычны слоўнік беларускай мовы. Выпуск 2. Биець – Варивный*. Мінск: Навука і тэхніка; 1983. 320 с.
11. Прыгодзіч М. Польская мова як пасярэдніца запозычвання слоў нямецкага паходжання ў помніках старабеларускага пісьменства (папярэднія заўвагі). У: Багдановіч ІЭ, Свістунова МІ, рэдактары. *Беларуска-польскія моўныя, літаратурныя, гістарычныя і культурныя сувязі. Зборнік артыкулаў у гонар прафесара Э. Смолкавай*. Мінск: Выдавецкі цэнтр БДУ; 2016. с. 170–173.

References

1. Pryhodzich AA. German language as a source of lexical borrowings. *Human in the Socio-Cultural Dimension*. 2020;1:12–18. Belarusian.
2. Bulyka AM. [Vocabulary of foreign language origin as a source of the historical dictionary of the Belarusian language]. *Movoznavstvo*. 2015;2:30–36. Belarusian.
3. Karskii E. [Belarusians. Introduction to the study of language and folk literature (excerpts)]. In: Pryhodzich MR, editor. *Germanizmy w belaruskaj move* [Germanisms in the Belarusian language]. Minsk: Belarusian State University; 2015. p. 6–17. Russian.
4. Bahan'kow AJa, Zhurawski AI, Sudnik MR, editors. *Gistarychnaja leksikalogija belaruskaj movy* [Historical lexicology of the Belarusian language]. Minsk: Navuka i tjechnika; 1970. 339 p. Belarusian.

5. Bulyka A. [Germanisms in the Old-Belarusian language]. *Vesci Akadziejii navuk Belaruskaj SSR. Seryja gramadskih navuk*. 1974;2:76–85. Belarusian.
6. Hentschel G. [Migrating words: Germanisms in East Slavic languages that have correspondences in Polish]. In: Sokolovich D, Milošević S, editors. *Mebunarodni kongres slavista: teze i rezimei; 20–27 avgust 2018 g.; Beograd, Srbija. Tom 1. Jezik* [International congress of Slavista: these and summary; 2018 August 20–27; Beograd, Serbia. Volume 1. Jezik]. Beograd: Chigoja stamp; 2018. p. 289–293. Russian.
7. Pryhodzich MR, editor. *Germanizmy w belaruskaj move* [Germanisms in the Belarusian language]. Minsk: Belarusian State University; 2015. 303 p. Belarusian.
8. Anichjenka UV. [The Treaty of Smolensk prince Mstislav Davydovich with Riga and the Gothic coast in 1229]. In: Mihnevich AJa, editor. *Belaruskaja mova. Jencyklapedyja* [Belarusian language. Encyclopedia]. Minsk: Belaruskaja jencyklapedyja imja Petrusja Browki; 1994. p. 173. Belarusian.
9. Anichjenka UV, Vjarhow PV, Zhurawski AI, Ramanovich JaM, compilers. *Hrjestamatyja pa gistoryi belaruskaj movy. Chastka 1* [A textbook on the history of the Belarusian language. Part 1]. Minsk: Vydavectva Akademii navuk BSSR; 1961. 539 p. Belarusian.
10. Zhurawski AI, editor. *Gistarychny slownik belaruskaj movy. Vypusk 2. Биець – Варивный* [Historical dictionary of the Belarusian language. Issue 2. Биець – Варивный]. Minsk: Navuka i tjechnika; 1983. 320 p. Belarusian.
11. Pryhodzich M. [Polish language as a mediator of borrowing words of German origin in the monuments of Old-Belarusian writing (preliminary remarks)]. In: Bagdanovich IE, Svistunova MI, editors. *Belaruska-pol'skija mownyja, litaraturnyja, gistarychnyja i kul'turnyja suvrazi. Zbornik artykulaw u gonar profesara Je. Smulkovaj* [Belarusian-Polish linguistic, literary, historical and cultural ties. Collection of articles in honor of professor E. Smulkova]. Minsk: Publishing Centre of Belarusian State University; 2016. p. 170–173. Belarusian.

Артыкул наступіў у рэдкалегію 24.01.2022.
Received by the editorial board 24.01.2022.